

**“ІСТОРИЧНИЙ АТЛАС УКРАЇНИ” ЮРІЯ ЛОЗИ –
УНІКАЛЬНЕ НАУКОВЕ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСТВА**

В. М. Пащенко

Збагачення світової україністики. Незалежність, здобута Україною, розкрила перед її громадянами раніше недоступні інформаційні підходи до найширших пластів знань із історії України – і до істини. Сторінки й цілі розділи української історії десятиліттями були недосяжні для більшості громадян через закритість архівів і спотвореність до невпізнання та свідомі перекручення проімперськими силами дійсних фактів, через підміни їх на ідеологічно витримані. Тепер вони стали відкритими для оприлюднення, фахового системного дослідження та індивідуального і суспільного осмислення. Замість ідеологізованого дезорієнтування й більшовицького конформування в українців з’явилася можливість об’єктивного пізнання історичних національних реалій і здійснення незалежних сучасних державницьких трактувань і самовизначень.

Задуманий і створений Юрієм Лозою “Історичний Атлас України” став системним зібранням найновішої, найширшої у логічному цільовому поєднанні об’єктивної історичної інформації, поданої картографічно фахово: комплексно, належно узагальнено й ретельно деталізовано, виважено й кондиційно, досконало щодо змісту інформування та мірил її відображення, з дотриманням технологічних правил і культури укладання карт, на рівні найновіших інформаційних технологій.

Цей кількатомний твір готує картографічне видавництво “Мапа”, яке вже понад 20 років послідовно здійснює ґрунтовні видавничі проекти, переважно картографічні, навчальні та фундаментальні узагальнюючі - з української історії, етногеографії та українознавства. Автор багатьох тих видань, актуальних своїм етноісторичним і державницьким дослідницьким змістом і перших таких творів, проривних у незалежній Україні раніше недоступною і забороненою інформацією, – Юрій Лоза, головний редактор цього видавництва. Він є автором-упорядником і відповідальним редактором “Історичного атласа України”. Випустивши у світ у 2010 р. перший том цього дослідницького твору, видавництво “Мапа” збагатило Україну й зарубіжне українство могутнім державницьким картографічним виданням синтезного історичного змісту на рівні кращих світових взірців.

Новий атлас із неймовірною раніше повнотою та всебічністю, на десятиліття недосяжною для перевершення, узагальнює і розкриває напрацювання національної історичної науки і, таким чином, відображає сучасний рівень історичних знань про Україну, її залюднення, про український народ і поступ державності України. Цим визначається вся неоціненна значущість уже першого тому здійснюваного видання, уся заслуга його 32-х авторів-науковців, а найбільше – внесок і заслуга головного автора, упорядника й відповідального редактора атласа Юрія Лози.

© *В.М.Пащенко, 2014*

Багате найновішими науковими знаннями і заодно інформативно-довідкове наповнення “Історичного атласа України” є енциклопедично глибоким і докладним. Атлас містить різнобічні картографічні характеристики передісторії українського етносу, його витоків і становлення в історичному розвитку. Це наочне найдокладніше відображення всіх відомих етапів залюднення українських земель, етнічної, етномовної і політичної історії нашого народу, його прадавніх демопопуляційних станів, історичних віх розвитку господарства й культури, духовності й релігії. Ця колективна праця без перебільшення має всенародну значущість і засвідчує незаперечний авторитет інтелектуальних здобутків нашої держави, її фахівців-істориків, учених різноманітних природничих і гуманітарних напрямів та високий клас українських картографів.

Задум і значення атласа (з передмови до першого тому Юрія Лози, автора-упорядника і відповідального редактора “Історичного атласа України”).

Комплексні історичні атласи країн чи окремих народів – це видання, що за своїм науковим рівнем та інформативністю дорівнюють хіба що таким фундаментальним роботам як національні атласи. Це картографічні твори науково-довідкового змісту з відображенням найповніших і всебічних просторово-часових описів етносів, які послідовно залюднювали об’єктні терени. Своєї повноти вони досягають через розкриття історичного становлення і розвитку етносів, через подання історико-демографічної інформації про них і характеристик утвердження їхньої державності, з висвітленням історії їхньої економіки, культури і релігії. Це праці національного значення й престижу, які узагальнюють досягнення національної науки й засвідчують дієвий новітній рівень історичних знань про країну чи народ.

Такі історичні атласи мають США, Канада, Велика Британія, Франція, Італія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Угорщина, Польща, Болгарія; побачили також світ атласи народів – ірландського і єврейського. Тепер до їх числа потужно й гідно долучились Україна й українці.

“Історичний Атлас України” – це фундаментальний картографічний твір, вихід у світ якого забезпечує виконання кількох важливих завдань. Юрій Лоза означив їх в атласі так:

- будучи комплексним історичним виданням, атлас знайомить із реальним станом наукових досліджень з історії України;
- спонукає до нових науково-інформаційних пошуків із заповнення тих “білих плям” української історії, що їх, можливо, для когось із фахівців виявив цей атлас;
- може бути використаним у вишівських навчальних процесах і в патріотично-виховній роботі зі старшими школярами та студентською молоддю.

Видання такого атласа має велике пропагандистське значення. Відтепер атлас відіграє роль культурного послання України за рубежом, утверджує правдиву історію України в широкому і глибокому євразійському обґрунтуванні й розкритті та протидіє різного роду фальсифікаціям. Цей атлас – погляд на історію України очима українських картографів та істориків, а не очима наших імперських упереджених сусідів, через яких увесь світ досі сприймав Україну та її історію у викривленому, необ’єктивному світлі.

Концепція (система ідей) “Історичного Атласа України”. Як засвідчив автор-упорядник і відповідальний редактор атласа Юрій Лоза у передмові до першого тому, центральним місцем авторської концепції є відображення усього комплексу подій та явищ історії українського етносу у тих просторових межах, в яких етнос перебував у певний історичний період. Це значить, що на мапах атласа, які відображають певний історичний проміжок часу, картографуванню підлягає та територія, яку український етнос заселяв у відповідний період, без свідомого обмеження картографованих теренів сучасними політичними кордонами. Це впливає із загальновідомої істини, яка стосується не тільки українців, що політичні кордони ніколи не збігаються з етнічними чи мовними межами. Важливе й те, що суцільна українська етномовна територія постійно змінювалася – зміщувалась у часі й просторі з північного заходу на південний схід через сильні асиміляційні процеси з боку наших західних та південно-західних сусідів у довгі періоди бездержавного життя українців та з іншого боку – через колонізацію, здебільшого українцями, надчорноморських просторів після занепаду Османської імперії та Кримського ханату. Все це спричинило потребу змінювати межі картографованих теренів від одного розділу атласа до іншого, залежно від історичних періодів, об’єктивно і в динаміці відстежуючи всі етапи формування та розвитку української національної території.

Важливе місце в атласі належить історії української державності, відображенню її окремих періодів (Київська держава, Галицько-Волинська держава, козацька держава, державні традиції новітньої доби) та історії українського козацтва.

Інший характерний складник концепції атласа – розкриття кожної історичної теми через поєднання аналітичних і синтезних мап, які, доповнюючи одна одну, найповніше характеризують головні сфери українського буття: природне середовище, територіальну організацію, господарство, демопопуляційні зміни, культуру, освіту, релігію. Відображено і матеріально-економічні, й духовні сфери суспільства – у їхніх становленнях, змінах, взаємозв’язках і взаємозумовленостях.

Текстові авторські частини в атласі представлено в редакції, прийнятій відповідальним редактором атласа для своїх текстових розділів, а картографічну – як переопрацьовану й укладену ним самим, або, переважно, як його власні авторські мапи.

Події української історії подано у тісному взаємозв’язку з подіями європейської, азійської та світової історії, відповідно до об’єктивних реалій. Адже Україна була і є частиною Європи і Євразії, а українське суспільство розвивається за тими ж законами, що і решта світу.

Історіографія України до “Історичного атласа України”. До опублікування рецензованого твору Україна не мала свого великого науково-довідкового історичного атласа, хоча спроби створити такий атлас були. У передмові до першого тому нового атласа зазначено: ще в 1937 р. у Львові Наукове товариство імені Шевченка видало “Атлас України й сумежних країв”. Видання було здійснене під загальною редакцією українського географа-

енциклопедиста Володимира Кубійовича. Той атлас є синтезним фундаментальним твором комплексного географічного змісту. Частина його дрібномасштабних мап висвітлювала історію України.

Першим чисто історичним атласом мав стати “Історичний атлас України” Івана Крип’якевича та Федора Шевченка. Зусиллями цих дослідників та їхніх колег у середині 1960-х років було розроблено та опубліковано проект такого атласа. Але той проект не було реалізовано через невідповідність концепції задуманого твору панівній тоді комуністичній ідеології. Тому перші історичні атласи України побачили світ за її кордонами. *“Один із них, україномовний, був укладений у 1980 р. І. Теслею та Е. Тютюком за редакцією Л. Винара і нараховував 43 мапи. Другий атлас, із 24-ма мапами у ньому, було видано П.-Р.Магочієм у 1987 р. англійською мовою. Обидва атласи можна цілком віднести до досягнень української історичної картографії, хоча варто зазначити, що можливості картографів на еміграції, особливо щодо використання потрібної джерельної бази для укладання атласів, були набагато обмеженішими, ніж ті, що їх мали картографи та історики тут, в Україні”* [Ю. Лоза, передмова до першого тому атласа 2010 р.]. Закордонні атласи мали невеликий обсяг, але відзначались позитивною роллю – як перші цільові спроби дрібномасштабних картографічних відображень головних подій історії українського народу і його державності.

Закономірності та особливості історичного картографування. Як і належить атласові, комплексному картографічному творові, головне змістове наповнення “Історичного атласа України” здійснено картографічно, з усім належним арсеналом засобів картографічного передавання інформації, – і з багатим поєднанням карт із текстовими науковими поясненнями та ілюстраційними документуваннями. Картографічні відображення інформації про минулі реалії здійснено як виокремлення певних історичних ареалів та фонові позначення їхніх станів, відповідних різним часовим зрізам, і як геопросторове визначення меж тих ареалів та послідовне простеження їхніх змін у часі. Широко використані умовні значкові та інші позначення з багатого арсеналу засобів картографічного відображення інформації. Все це – в супроводі текстових коментарів провідних науковців із документальним, фотографічним і художнім ілюструванням.

Ареалами відображено: поширення певних природних ландшафтів і їхніх палеостанів у доісторичні й історичні часи; співвідношення теренів дикої та освоєної природи, незаселених і заселених територій, природокористувань різних типів; геопросторове поширення давніх культур та етносів з їхніми державними утвореннями і підпорядкуваннями на певні історичні часи. Внаслідок тривалої копіткої роботи з визначення меж усіх тих ареалів відповідальний редактор атласа встановив їх та уклав на картах. Так уперше для багатьох часових зрізів з історії України з’явилися відображення значущих природних та антропічно зумовлених рубежів ландшафтних єдностей і меж регіонів, які були природним середовищем формування українського етносу. Так було визначено та відображено терени й межі етнічних посідань, певних

природокористувань, владних підпорядкувань української держави в різні часи її існування. Так було укладено на картах атласу відображення головних етнічних, етномовних, геополітичних взаємовпливів українського етносу, його субетносів і державних утворень, передумов і середовищ їхнього становлення. Закартографовано історичні простори, де розгорталися військові протистояння і воєнні операції, походи, оточення і битви, з відзначенням місць ключових локалізацій об'єктів, сталих у просторі й часі, – такими є осередки історичних поселень, – і мінливих, якими є обриси і людність тих поселень, – а також визначальних та рубіжних реалій, якими стали поворотні історичні події. Таким чином для багатьох нових часових рубежів історії України на мапах атласа їх укладачем Юрієм Лозою були вперше зафіксовані раніше не картографовані історичні ареали культур і етносів, їхні межі, державні кордони та межі етноісторичних і субетнічних регіонів.

Межі й кордони часто міняли своє розташування в просторі, тому це неймовірно складні й відповідальні об'єкти картографування – і тим більше вони варті відзначення як фактично одні з основних об'єктів історичного картографування. Їм у своєму атласі Ю.І.Лоза, як ніхто до нього з українців в Україні та за рубежом, віддав належну увагу, нітрохи не рахуючись зі спротивом матеріалу, з труднощами й неподатливостями обґрунтувань і відображень цих об'єктів на карті.

Відображення різнорангових та різноякісних фонових властивостей і характеристик картографованих історичних теренів, здійснене в атласі, теж складає немало об'єктивних труднощів. Картографічне передавання фонові інформації можна трактувати як відображення переважно закономірних властивостей історичних об'єктів – із просторовими й часовими варіаціями регіональних і місцевих проявів картографованих якостей, тобто їхніх особливостей на закономірному регіональному тлі. Ті варіації якостей у свою чергу можна і треба трактувати не тільки як історично конкретну деталізацію закономірного геопросторового тла, а і як характерні, а тому теж закономірні риси і властивості регіональних історичних об'єктів, але у локальних проявах. Вони так само підлягають картографуванню, але при дрібно- й середньомасштабному укладанні цієї інформації на карті вже потребують використання і контурного, і значкового відображення її.

Уся така фахова інформація, зібрана головним автором і упорядником атласа Ю.І.Лозою як вихідні матеріали багатьох авторів-дослідників (природознавців, істориків – природи, людини, природокористування, господарства, етносів, мов, культур, держав, релігій) – потребувала вивчення, зіставлення, переосмислення, переопрацювання та узгодженого відображення й укладання, – тобто картографування. Практично всі картографічні роботи виконав відповідальний редактор атласа особисто. Результати того неймовірного обсягу робіт маємо на численних мапах першого тому “Історичного Атласа України”, створеного за матеріалами провідних фахівців, залучених до роботи над атласом його редактором. А специфіка історичного картографування полягає в тому, що все те відображено в часовій поетапній динаміці, в численних виявлених, встановлених, обґрунтованих і доведе-

них часових і просторових змінах картографованих об'єктів, у взаємопов'язаних і взаємозумовлених їхніх мінливих проявах і наступностях.

Перший том “Історичного Атласа України” – “Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава)” – присвячений комплексним природничим знанням про палеоландшафтну передісторію українських теренів і послідовним історико-гуманітарним відображенням найдавніших етапів антропічної передісторії наших країв та української етнічної і ранньої державницької історії. Це первісне заселення українських земель, виникнення індоєвропейської спільноти, походження слов'ян, поява й розвиток Київської Русі, першої ранньоукраїнської держави та її наступниці – Галицько-Волинської держави.

Передісторичну й історичну картину найдавніших періодів суспільної історії та часів ранньоукраїнської державності на теренах теперішньої України в атласі розкрито з багатим новітнім комплексним обґрунтуванням, через широкий спектр наукових знань природничого й суспільствознавчо-гуманітарного змісту. Їх представлено у взаємодоповнюючих поєднаннях вступних текстових, аналітичних картографічних, доповнюючих хронологічних і генеалогічних табличних подань – та результуючих синтезних картографічних і текстових узагальнень.

Том має дві великі частини: “Залюднення українських земель у найдавніші часи” і “Від перших слов'янських спільнот до ранньоукраїнської держави”. Їх складають серії оригінальних мап найрізноманітніших мірил – дрібних, середніх і великих. Мапи всебічно науково забезпечені, доповнені супутніми цільовими пояснюючими текстами, які щедро й переконливо документовані багатими ілюстраціями у кожному тематичному розділі, зокрема – й художніми зображеннями побутових, культових і мистецьких артефактів та хронологічними схемами-таблицями.

Змістові спрямування і складові “Історичного атласа України”. *Перша частина* атласа – “Залюднення українських земель у найдавніші часи” містить 24 тематичних тексти, 220 великих і малих мап, 30 хронологічних таблиць і має 15 розділів. Це такі розділи: “Розвиток природного середовища”, “Первісне заселення України найдавнішими людьми”, “Мисливські суспільства доби пізнього палеоліту”, “Суспільства лісових мисливців доби мезоліту”, “Найдавніші землеробсько-скотарські племена доби неоліту”, “Індоєвропейські, трипільські та інші землеробсько-скотарські племена доби міді”, “Господарство стародавніх суспільств від неоліту до епохи бронзи”, “Походження індоєвропейців”, “Племена доби бронзи”, “Генеа іранських племен та шляхи їхніх міграцій”, “Кімерійці, праслов'яни та інші племена початку ранньозалізної доби”, “Велика Скитія”, “Пізні скити”, “Сармати, давні слов'яни (ранні венеди) та їхні сусіди на зламі двох ер”, “Античні держави Північного Надчорномор'я”.

Друга частина атласа – “Від перших слов'янських спільнот до ранньоукраїнської держави” – має 63 тематичних тексти, близько 300 різних мап та планів міст, понад 80 хронологічних та генеалогічних таблиць і 10 розділів. Назви розділів такі: “Походження слов'ян”, “Початки Київської держави”, “Русь: становлення держави та її соціально-політичний розвиток”, “Галицько-Волинська держава: продовження політичних традицій Києва”, “Ростово-Суздальщина: від далекої київської периферії до незалежного князіння”, “Господарський розвиток

Русі”, “Культурне життя Русі”, “Столиці”, “Русь і кочівники Великого Степу”, “Таврика у пізньоримську добу та Середньовіччі”.

Практично всі історичні реалії, представлені в атласі, змістово згруповані відповідно до загальної концепції твору. Вони виокремлені й картографовані як зрізи певних історичних подій. Їх подано на тлі природничо-географічної інформації, зокрема палеогеографічної та історико-ландшафтознавчої. Така інформація представлена в численних картографічних відображеннях чіткої послідовності найістотніших етапних змін природи, які відбулись в екосередовищі тодішньої людності українських земель та були визначальними в господарюванні різних історичних періодів. А динамічність змін природи в межах українських теренів була істотною і в часи становлення людності, і за доби формування українського етносу та розвитку ранньої вітчизняної державності.

Структура змісту, тематичні поєднання інформації, способи подання її в атласі добре продумані упорядником, спрямовані на певні деталізації основної картографічної і текстової інформації, на пояснення і доповнення її переважно великомасштабними мапами-врізками, текстовими довідками, розкриттям ключових наукових понять, біографічними описами найвидатніших історичних постатей, вичерпними етимологічними інформуваннями щодо походження і змісту топонімів тощо.

Енциклопедія історії України, досконалий твір атласного картографування. Різноманітні взаємодоповнюючі відомості, наведені в атласі, – наочні й доступні для сприйняття, вичерпно інформативні та багатогранно ємні. У донесенні інформації вони виразно прості, лаконічні й переконливі своєю інформативністю, як це притаманно картографічним творам. Реалізація ще й комплексних виражальних можливостей інформування, властивих атласному картографуванню, дає можливість читачам легко сприймати все складне поєднання відображених історичних подій і явищ у їхніх просторових проявах і часових співвіднесеннях.

Змістовність, повнота і докладність об’єктних охоплень “Історичного атласа України” – енциклопедична. Це різноманітні знання природничих, історичних наук, антропології, суспільствознавства, релігієзнавства, культурології, мовознавства, мистецтвознавства. Зокрема, в атласі використані узгоджені та пов’язані між собою результати найновіших досліджень передових вітчизняних учених-природознавців: геологів, геоморфологів, палеогеографів, ландшафтознавців. До того ж, наведені геоморфологічні та історико-ландшафтознавчі знання про недавні зміни якостей природи українських земель як екосередовища життєдіяльності їхніх історичних мешканців ретельно верифіковані, вони узгоджені з фактами й висновками вітчизняних і зарубіжних археологів. Для такого солідного видання це важливо підкреслити.

Різноманітну своїм змістом, багату кількісно і якісно фактологічну документованість атласа особливо виразно подано в інформативних кольорових ілюстраціях. Їх формують десятки фотознімків – пейзажних, зроблених у межах широко знаних українських теренів, з відображенням характерних та історичних ландшафтів і архітектурних пам’яток минулого – найдавнішого, античного, ранньослов’янського, давньоукраїнського. Багатим у своїй повноті й переконливим є відеоряд фотозображень артефактів усіх тих часів, культових

і мистецьких творів. Заслужують особливого відзначення численні кольорові малюнки-реконструкції, що так збагачують текстові сторінки атласа. З тих ілюстрацій найвиразнішими є фахово відтворені авторські реконструкції побутово-мистецьких реалій та одягу простого люду, воїнів і знаті різних племен і народів, які населяли наші землі з часів найдавнішої минувшини.

Історичні події плідно результативні не самі собою, а завдяки дійовим особам історії. Пройнявшись таким усвідомленням, Юрій Лоза переніс стрижневе навантаження наочного відображення спадкоємності й тяглості подій минулого на династичні й генеалогічні таблиці видатних персоналій української історії. Поєднання таких повних черговостей правлячих осіб – князів і духовних очільників, митрополитів і єпископів – це державницьке історичне узагальнення, яке вперше в атласі проілюстрував Ю. Лоза. Воістину, як він висловився сам, без усіх тих помітних і видатних особистостей вітчизняна історія була би порожньою.

“Історичний Атлас України” є академічним та енциклопедично довідковим одночасно. Він виконує відразу дві функції: *фахового синтезу історичних знань із новітньої об’єктивної україністики* – та *успішного їх популяризування*. Читач атласа, використавши багатство зібраних і відображених знань, поданих картографічно, графологічно, таблично, текстово та документально і художньо-ілюстративно, може самостійно скласти своє власне уявлення і зробити зіставлення наведених даних, дійти своїх власних висновків з інформації, відтвореної в атласі. Так може бути реалізована і третя, *дослідницька* функція багатого інформацією атласа.

Лише окремі країни та етноси світу мають фундаментальні атласи своєї історії, і поміж них відтепер – український етнос, Україна та її сучасна поліетнічна нація.

Перші публічні представлення “Історичного Атласа України”. Найперша така публічна акція – представлення щойно виданого атласа відбулось у Парижі на 25-й Міжнародній картографічній конференції у липні 2011 року. Представлення було неофіційним, фактично поза програмою конференції. Офіційна презентація атласа відбулася у Львові в приміщенні Наукової бібліотеки імені В. Стефаника 16 вересня 2011 р. в рамках Міжнародного форуму книговидавців. Представляв атлас його головний автор і редактор Ю. Лоза. Серед присутніх були фахівці з України та Польщі, зокрема науковці-історики й географи Львівського національного університету імені Івана Франка, працівники Інституту української археографії НАН України, Ужгородського університету, Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У своєму виступі на презентації Юрій Лоза розповів, як іще з радянських часів він виношував задум створити таку працю. До реальної роботи довелося йти крізь власні сумніви і сторонні завади, долаючи перепони об’єктивні – ідеологічні та суб’єктивні – чиїсь особистісні. Із величезною вдячністю і пієтетом він згадав видатних українських істориків Я. Дашкевича і Я. Ісаєвича, авторитетних достойників, відгуку яких на свій задум він потребував і боявся. Але вчені схвалили намір Юрія Лози, і те схвалення стало для нього вирішальною підтримкою.

Робота над першим томом тривала 11 років. Попри труднощі, умови для праці склались якнайкраще. З теплом і вдячністю відзначив Юрій Лоза, що колектив видавництва “Мапа” забезпечував головному автору і редактору майбутнього атласа всю необхідну допомогу й підтримку. Більше того, керівник видавництва Борис Тисленко надав творцеві атласа не тільки дослідницьку свободу, а навіть право на помилку. Таке довір’я і розуміння неминучих ускладнень у процесі творчого пошуку підтримувало, насажувало і зобов’язувало до активної результативної праці. І належні результати було здобуто, незважаючи на тимчасові невдачі, невідворотні при здійсненні настільки великої пошукової першопрохідницької роботи.

Обсяги роботи були дуже великі, і тривала вона виснажливо довго. Але в усіх творчих напруженнях відповідального редактора й найзавантаженішого автора підтримували близькі йому люди, київські та львівські друзі, а особливо – родина.

Радість виходу в світ першого тому атласа змогли розділити з ним не всі. Цей твір присвячений пам’яті дружини Юрія Лози – найдорожчої людини й першого помічника.

Науковці, присутні на презентації у Львові, відзначили багатство змісту і фундаментальність “Історичного атласа України”, прекрасне оформлення і якісне поліграфічне виконання цього видання. І, обов’язково, – таку очевидну і незбагненну за втіленням, визначальну роль Ю. Лози у створенні атласа, унікальної, оригінальної наукової праці. Збагнути до кінця всю повноту і правоту таких усвідомлень щодо цієї праці та її творця можна буде тільки згодом.

Подвижництво Юрія Лози та авторського колективу атласа. “Історичний Атлас України” – праця колективна, але особливо виразна і значна внеском головного автора-упорядника і відповідального редактора. Це відомий у світі своїми історико-картографічними публікаціями та узагальненнями україніст, картограф і дослідник історії України Юрій Лоза.

Не маючи якихось відзнак чи регалій ученого, Юрій Лоза ніколи не марнував своїх зусиль і часу на їх здобуття. Але все своє свідоме життя він безперервно і продуктивно працював над поглибленням і збагаченням власних знань, ставши не лише справжнім, а й найглибшим сучасним дослідником у сфері історичного українознавства. Він і авторів атласа добирав, орієнтуючись тільки на їхні дослідницькі опанування і знанняві здобутки. В цьому йому завжди допомагала власна ерудиція історика-україніста, творчий хист, яким збагачено його фаховість картографа і конструктивна евристичність його особистих картографічних опрацювань усіх подій і фактів історичного минулого. Усе, що отримувало відображення в атласі за поданнями інших авторів, мало бути опрацьоване ще й ним самим, відповідальним редактором і картографом-укладачем. Він здійснює це по-своєму: науково-історично, в конкретному регіональному часі та просторі, в особливому історико-картографічному поданні. Левову частку карт атласу він створив сам. Так і склалося, що він є або єдиним автором більшості карт, уміщених в атласі, або творчим співавтором усіх інших авторів – природознавців, істориків, економістів, культурологів, суспільствознавців, мовознавців, мистецтвознавців, релігієзнавців. Матеріали практично всіх, хто працював на забезпечення атласа різноманіт-

ною науковою інформацією про минуле теренів і людності України, зазнали переосмислення і переопрацювання відповідальним редактором атласа.

Отже, кожне інформаційне подання кожного окремого автора, перш ніж лягти в змістове полотно атласа, мало бути історично й фактологічно переосмислене Юрієм Лозою. Як редактор він взаємоузгоджував усі картографовані факти в їхніх просторових і часових координатах, у єдності й наступності всіх аспектів трактування тих історичних фактів, подій і явищ, які належало врахувати, осмислити, вмотивувати в контекст викладу в атласі – та укласти на його мапах. Цим і треба означувати обсяги і значення реально здійсненого внеску Юрія Лози, керівника проекту, автора-упорядника й відповідального редактора атласа.

Йому повністю належить ідейно-концептуальне забезпечення усього складного твору: від задуму до посторінкового його змістового плану-проспекту. Пізніше його причетність закономірно поширилась на докладну реалізацію прийнятого плану. Відповідальний редактор і автор атласа не оминав жодного штриха його змістового наповнення, жодної його великої і малої карти чи плану історичного міста, жодної текстової, табличної чи ілюстративної складової, супутної тематиці карт і довідкової. Юрієві Лозі належало продумати всі факти, доопрацювати їх у потрібному контексті й відобразити, уклавши їх на картах у цільовому ключі.

У підсумку, вже для створення першого тому, це все потребувало від творця атласа, без перебільшення, здійснити майже самозречений життєвий подвиг. Він полягав у безперервному 11-річному творчому напруженні, постійній розумовій роботі з численними літературними й картографічними джерелами, в безпосередньому спілкуванні з авторами, переосмисленні та картографічному переподанні їхніх дослідницьких напрацювань при укладанні карт атласа, у результуючій картоукладальницькій роботі перед монітором комп'ютера, в системному співвідносному редагуванні сусідніх карт, тематичних блоків їх, усього тому атласа в цілому. І так щодо всіх його трьохсот сторінок, насичених цільовою інформацією із численних науково-історичних книг, літописних сувоїв, старовинних фоліантів, мегабайтів вихідної інформації – відібраної, переосмисленої, використаної, згорнуто (стисло) відображеної Юрієм Лозою на картах, у таблицях, логічних схемах, у текстах та ілюстраціях. Це все – з моря даних у найширшому євразійському контексті. Це все може належно оцінити тільки той, хто сам виконував щось подібне. Але хто ще такий подвижницькій справі присвятив своє творче життя?

Критичні зауваження та загальні підсумки. Елементарна вимога до будь-якого представлення наукової праці – об'єктивність і конструктивна критичність. Щоб мати сміливість висловити якісь істотні зауваження чи претензії до творців “Історичного атласа України”, очевидно, треба спочатку мати творчі наснаження і скарби наукових знань, співвідносні тим, які подвигли Юрія Лозу на створення його “Історичного атласа”. Якщо критичні зауваження щодо змісту атласа серйозні, то наснажень і знань критиків мало би вистачити на перевершення творчого здобутку Лози: ті, кому не подобається його твір, мали б створити свій, кращий за цей.

Картографічна частина твору за своїм задумом, інформаційним наповненням і докладною фаховою реалізацією здійснена на межі можливого в сучасних умовах. Тому причини певних змістово-картографічних рис і якостей атласа – лише об’єктивні. Наприклад, за браком історичних відомостей головний автор та упорядник атласа порівняно меншу увагу зміг уділити відтворенню станів господарства в державах у давно минулі часи. Якщо відзначати цей об’єктивний факт у критичному плані, як зауваження, то справедливо було б зазначити ще й ті інформаційні ресурси, які б дали можливість іншому досліднику, історику-картографу, відобразити цю сферу на своїх картах істотно глибше і повніше, ніж це вдалося в атласі Юрієві Лозі. – Але такі інформаційні джерела не збереглися.

Віддаючи належне грандіозності загального змістового та конкретного інформаційного наповнення атласа і добросовісності його творців, справедливо можна зауважити хіба що малозначущі, дрібні недоліки видання. Зауваження, які дозволив собі автор цієї публікації, стосуються текстових частин, найзагальніших редагувань їх – наукознавчого, літературного і технічного:

- традиційне вживання знансєвих, предметних означень, за назвами наук – щодо об’єктних, сутнісних реалій (“палеогеографічна” етапність природи – правильно “палеоландшафтна”; “географічний” простір – правильно “земний”; “біологічна” еволюція мавп – правильно “біотична” й т. і);

- вживання геологічних архаїзмів (“третинний”, “четвертинний” періоди; їхні сучасні назви – “палеогеновий і неогеновий”, “антропогеновий” періоди);

- вживання в текстах змістово невиразних словосполучень із поширеним у наукових викладах словом-паразитом “*характер*” (щодо сутнісних властивостей чогось об’єктного, а не вдачі якоїсь особи);

- “висячі” прийменники і сполучники у кінці рядків довгих заголовків;

- задрібний шрифт підписів до мап, текстів, ілюстрацій внизу сторінок атласа, де місця достатньо для підписів більшим кеглем.

А загалом це твір унікальний, єдиний в Україні, своєю авторською картографічною опрацьованістю й оригінальністю – неповторний у світі. Наголосимо: навіть наближених аналогів цього фундаментального твору – “Історичного атласа України” – досі україністика не мала. Єдиним, дуже узагальненим і конспективним наближенням, і то лише за спрямуванням, але далеко не за докладним змістом, можливо, є розділ “Історія” в “Національному атласі України”.

“Історичний Атлас України” Юрія Лози – це видатний українознавчий твір державницького змісту, глибоко задуманий, подвижницьки реалізований, високофахово укладений, прекрасно художньо оформлений, добротного видання. Його чекає велике публічне життя у сфері фахових знань із історії України та українознавства, серед найпрестижніших візитівкових видань нашої держави. Очевидно, надалі атлас дедалі більше перебуватиме в центрі уваги науковців-істориків, привертатиме увагу фахівців найрізноманітніших спрямувань, широких кіл громадськості України та української діаспори.

Це тільки перший том задуманого твору, а всю масштабність і значущість проекту можна буде збагнути лише з повним утіленням у реальність великої мети і праці Юрія Лози.

З роси і води достойному подвижнику, успішного подальшого творення з Божою та людською поміччю!